

7. Кармин А. С. Основы культурологии: морфология культуры. — С.Пб.: Лань, 1997.
8. Завадская И. В. Культура Востока в современном западном мире. — М.: Паука, 1977.
9. Несповски Н. Право и ценности / Вступ. ст. и пер. с болг. В. М. Сафропова; Под ред. В. Д. Зорькипа. — М.: Прогресс, 1987.

УДК 340.12:316.624

Д. Ю. Кобринський

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАСИЛЬСТВА У СУСПІЛЬСТВІ

Вплив інститутів громадянського суспільства на процеси, що відбуваються в політичному житті суспільства, в становленні правової держави, у право- та законотворенні з регулятивного принципу поступово перетворюється на реальний, хоча і не позбавлений труднощів і суперечностей процес. Серед важливих аспектів цього процесу слід виділити наукову, гуманітарну оцінку та експертизу законодавчих актів та її суспільне обговорення як демократичні методи модернізації та оптимізації законодавства.

Одне з провідних місць у цьому процесі належить філософії права, роллю якої є осмислення поєднання вітчизняних правових традицій та адаптації українського законодавства до європейської правової системи. Філософія права є тією дисципліною, в якій осмислюються базові для права поняття, які є смислотворюючими для правових норм. Порівняльний аналіз таких понять, як «злочин», «наси́льство», «провина», «правоздатність» та інших, у правознавстві, законах і філософії права є важливим аспектом участі наукової спільноти у оптимізації вітчизняного законодавства.

Конкретним приводом для написання даної статті стало усвідомлення суттєвих розбіжностей, які, на наш погляд, існують у тлумаченнях терміна «наси́льство» в українському законодавстві та праві і в сучасній філософії. Поява спеціальних законів, метою яких є подолання насильства чи протидія йому, є свідченням важливості феномена насильства в суспільному житті, але розуміння даного терміна в законодавстві, побутовій мові, культурі та філософії, на нашу думку, суттєво відрізняються. Важливими завданнями філософії права є узгодження правового та філософського розуміння проблем, інтерпретацій понять та на основі цих процедур розробка нових шляхів осмислення правової сфери соціального буття. А отже філософсько-правовий аналіз проблематики, пов'язаної з насильством, у законодавстві, правовій літературі та філософських концепціях може слугувати вирішенню цих завдань.

«Насильство» є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. І тому логічно послідовно проаналізувати представленість даного поняття в конкретних законах, у юридичній літературі, культурі та в філософських традиціях.

Термін «наси́льство» в Кримінальному кодексі України згадується у ст. ст. 5, 116, 123, 126, 127, 144, 152, 153, 157, 160–162, 174, 180, 186, 187, 228, 340, 345, 346, 355, 365, 373, 377, 398, 405, 431, 433 [16]. Воно може бути обтяжуючою відповідальністю обставиною, способом здійснення злочину або кваліфікуючою ознакою складу злочину. Але здебільшого переважають перші два значення.

У вказаних статтях Кримінального кодексу насильство чи включає перераховані нижче види дій, чи наводиться через кому, в одному ряду з ними: нанесення тілесних ушкоджень, побоїв, жорстоке поводження, нанесення образи, мучення, мордування, погроми, зґвалтування, нанесення удару, примус. Переважно «наси́льство» виступає як більш широке поняття по відношенню до конкретних протиправних дій (побоїв, нанесення тілесних ушкоджень та ін.), але іноді співвідношення між цими поняттями втрачають однозначність підпорядкування.

У Кримінальному кодексі України немає визначення поняття «наси́льство», не розкритий зміст ознак насильства і, зокрема, насильства, небезпечного для життя та здоров'я, немає чіткого термінологічного розрізнення насильницьких форм поведінки («наси́льство», «напад», «нанесення тілесних ушкоджень», «погрози»), існують проблеми в криміналізації насильницьких злочинів.

Хоча імпліцитно передбачається існування декількох, навіть багатьох видів насильства, зазвичай під терміном «наси́льство» розуміється лише «фізичне насильство», що призводить до підміни термінів.

Не проводиться чітка межа між видами насильства.

Термін «наси́льство» наділяється негативними конотаціями і стає, незалежно від ситуації або контексту, ознакою правопорушення. Таким чином введення в будь-який законодавчий акт цього терміна має автоматично передбачати відповідальність «винних» у насильстві, а з іншого боку, необхідність подолання або усунення цього насильства.

Немає чіткої визначеності осіб (груп осіб) або інших суб'єктів права, чи тих «інших», хто не є суб'єктами права, по відношенню до кого може бути застосоване насильство.

Всі ці недоліки зумовлюють неоднозначність інтерпретації низки понять, пов'язаних з насильством у Кримінальному кодексі.

Аналогічні проблеми з тлумаченням аналізованого поняття знаходимо у законах України «Про охорону дитинства» та у «Про боротьбу з тероризмом» [8].

Деякі інші конотації насильства наведені в Законі «Про попередження насильства в сім'ї», який на наш погляд є серйозним кроком на шляху правового врегулювання злочинів, пов'язаних з насильством. У цьому документі дається визначення декільком термінам, пов'язаним із насильством: «наси́льство в сім'ї — будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [10].

Крім цього спеціально визначаються поняття «фізичне насильство, психіч-

не та економічне насильство, жертва насильства в сім'ї», «попередження насильства в сім'ї», «реальна загроза вчинення насильства в сім'ї», «захисний припис», «віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї» [10].

Але розгляд лише декількох аспектів даного тлумачення насильства, які мають відношення саме до порушень прав дитини, приводять до висновку, що така дефініція фактично лишає завдання визначення, чи мало місце насильство, експертам, соціальним працівникам і суддям, а відтак є проблематичною. Щодо насильства по відношенню до дитини, то зрозуміло, що більшість випадків такого насильства викликані мотивами виховання і навряд чи можуть бути визнаними «умисними порушеннями». З точки зору батьків певні виховні методи є корисними, крім того, у виховних ситуаціях дуже складно оцінити моральну шкоду. Образа чи навіть страждання дитини не є достатніми критеріями, бо можуть бути викликаними, наприклад, незадовільною оцінкою в школі, що, зрозуміло, не кваліфікується як шкідливий вплив на дитину.

У Юридичній енциклопедії (Київ) наведено таку дефініцію насильства: «умисний фіз. чи псих. вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на людину здійснюється вчиненням певних умисних діянь» [32, 168].

Юридична енциклопедія за редакцією М. Ю. Тихомирова (Москва) дає таку дефініцію: «Насильство (англ. violence) — фізичний та психічний вплив однієї людини на іншу, який порушує право громадян на особисту недоторканність (у фізичному та духовному сенсі)» [28, 342].

На нашу думку, такі визначення не розкривають правового змісту даного поняття, зокрема, чи йдеться в першому визначенні про факт насильства чи лише про загрозу його, коли «вплив... містить в собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди...»? З цього визначення випливає, що у насильства завжди має бути злочинна мета, що, на нашу думку, не є вірним.

Також далі будуть аналізуватися такі види насильства, як системне, символічне, які ніяк не відображені у цьому визначенні, вони, крім того, по-перше, не передбачають суто міжособових відносин, по-друге, не можуть бути визнані суто «умисними діяннями».

Щодо другого визначення: воно відсилає нас до ще більш «розмитого» поняття «недоторканності» і містить в собі ті ж самі вади. Також треба зазначити, що обидві статті відносять насильство до злочинних діянь і не враховують легітимного насильства.

Аналізуючи визначення насильства Ф. Джавадова [5, 11], Л. Сердюка [25, 22] та Д. Попова [21, 34], відзначимо шість аспектів, які, з нашої точки зору, не є незаперечними у тлумаченні даного поняття, — це вплив, який характеризують умисність, протиправність, спрямованість проти волі, заподіяння шкоди, об'єктом якого виступає людина або група осіб.

Як ми спробуємо показати далі, насильство може бути неумисним, легітимним, непов'язаним саме з волею, таким, що не заподіює шкоди, спрямованим не проти людей, а, наприклад, проти тварин.

Наступним кроком розгляду буде стислий аналіз історико-культурного та історико-правового аспекту насильства. Уперше узагальнююче поняття злочинного насильства згадується в Статуті князя Ярослава про церковні суди (XI ст.): «насилить» означає один зі способів викрадення нареченої для взяття шлюбу. З 1845 р. (йдеться про «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных») законодавчий термін «насильство» («насилие») тлумачився вузько як побиття або інші дії, що спричинили фізичний біль. З того часу законодавчий термін (він означав тільки фізичне «насильство») розумівся вузько, як побіи або інші фізичні дії, що спричиняли біль [31, 6–8].

Зазначимо, що у вітчизняному праві поняття «насильство» з'являється не як запозичення конкретного терміна, скажімо, європейського права, а має свою власну історію і безпосередній зв'язок з культурою, в тому числі і відповідні зміни в законодавстві відбуваються саме під впливом змін у суспільній свідомості (до речі, така ж доля даного поняття і в іноземному праві). Тобто краще розуміння «насильства» в праві можливе саме через прояснення культурних конотацій цього поняття.

У текстах давніх культур ми знаходимо здебільшого моральне засудження насильства. Це стосується і даоської книги «Дао де цзін», і буддизму, в якому обґрунтовувалося поняття ахімси (незаподіяння зла іншим), давньоєгипетських та давньоєврейських писань. Але в давніх культурах ми також зустрічаємо інтерпретацію насильства як справедливого, наприклад у Біблії, у вигляді «Божої кари». Право на таке насильство належить лише Богові (у монотеїстичних релігіях) або спеціально визначеним силам, наприклад персоналізованим «силам карми», які, здійснюючи його, не несуть відповідальності перед Вищим судом. Але приєднання до певних проявів Вищої сили можливе якраз через застосування реального чи символічного насильства, наприклад з допомогою ритуалів кривого родичання або єднання у культовому причасті до жертвовної крові. Позитивний сенс цих обрядів — набуття учасниками нових якостей, укріплення соціальних зв'язків, утвердження групової моралі (закону).

Ці аспекти розуміння насильства знайшли закріплення у культурі в поняттях «справедливого» та «легітимного насильства». Так потрактоване насильство має довгу еволюцію, одним з етапів якої є його десакралізація (починаючи з Нового часу) і осмислення як прерогативи держави.

Х. Нибур вбачав у насильстві «Природну форму політичної діяльності і соціальної поведінки людей». За його думкою, військові, насильницькі засоби боротьби за владу та привілеї є такими ж унормованими, як і мирні, ненасильницькі [16].

Л. Гумплович та К. Каутський оцінювали насильство, завоювання як первинний фактор історичного розвитку, утворення класів та держав [16].

Сучасний дослідник Б. Крик пише: «Тенденція пониження або забуття позитивної ролі насильства містить в собі небезпеку хибної інтерпретації характеру та причин певних соціальних явищ... Поняття “насильство” та “творення” (“созидание”) знаходяться значно в більш тісному та прямому зв'язку одне з одним, ніж це нам уявляється» [16].

М. Вебер, також пов'язуючи насильство з функціонуванням держави, зокрема стверджує, що державу неможливо визначити соціологічно у термінах її цілей або змісту її діяльності, оскільки немає такого завдання, яке було б винятковим надбанням держави. Тому чітко окреслену ознаку держави треба шукати у засобах, що вона використовує. Таким засобом, на його думку, й виступає насильство. Державне, легітимізоване насильство, таким чином, розуміється як нейтральний засіб, втрачаючи суто негативні моральні конотації.

Саме так, як легітимацію владного насильства, осмислює феномен права і німецький філософ права Густав Радбрух [23].

Ханна Арентдт не заперечує, що феномен влади необхідно містить елемент «обмеженого» насильства, хоча в той же час вона вважає, що не можна зводити владу до «негативної» функції насильства.

Витлумачення насильства К. Марксом та Ж. Сорелем можна представити як апологію справедливого насильства, яке вже постає як антидержавне, але його виправдовує «історична правда». Шевченкове: «Поховайте та вставайте!» — як і багато інших гасел національно-визвольних рухів — передбачає подібне тлумачення справедливого і історично виправданого насильства.

Російський філософ Іван Ільїн у полеміці зі Львом Толстим пропонував свій варіант вирішення проблеми визначення «насильства». Він вважав, що доцільно зберегти термін «насильство» для позначення всіх випадків ганебного (предсудительного) примусу, що йдуть від злої душі, або спрямовуючого на зло, — і встановити інші терміни для позначення неганебного (непредсудительного) примусу, що йде від доброзичливої душі або спонукає до добра.

Немов би виконуючи настанови І. Ільїна, законодавство (в даному випадку українське) засуджує насильство і намагається замінити це поняття синонімами (примус), якщо йдеться про ті діяння, що не є злочинами чи аморальними вчинками.

Але таке тлумачення аналізованого поняття звужує його і намагається викреслити з «семантичного поля» дуже суттєві сектори «справедливого покарання», «відплати», і, безумовно, виглядає на сьогоднішній день анахронічним. Розмежування понять примус та насильство, особливо коли йдеться про політико-правову сферу, не є характерним для більшості мислителів, які аналізували дану проблематику. У першу чергу це стосується вже згаданих М. Вебера та Х. Арентдт, підхід яких до держави як до «інституту примусу-насильства» вже згадувався. І тому, незважаючи на спроби деяких правознавців розмежувати ці два поняття [18] задля того, щоб зберегти за державою право на «примус», а поняття «насильство» використовувати для таврування правопорушників, ми будемо спиратися саме на широке трактування насильства, яке включає в себе різні способи примушування.

Для прояснення сучасної ситуації філософського осмислення насильства звернемося до книги професора Йельського університету Б. Капустіна «Моральний вибір у політиці» [13]. Автор, аналізуючи західну літературу щодо «насильства», доходить дивного висновку: «У літературі — і особливо у сучасній — повторюються міркування про те, що політичній теорії майже нічого сказати

про насильство і вона має залишити цю тему “технікам” від політики (Х. Арндт), що насильство взагалі навряд чи є корисним поняттям (Д. Річз), що проблема його визначення не має рішення (Ж. Бодріяр), що філософія не цікавиться насильством (О. О’Ніл), що немає загальної теорії насильства і не слід чекати на її появу (Д. Муро-Руїз), що проблема насильства давно і надійно «маргіналізована» в західній політичній філософії, і саме намагання до її осмислення вимагає певних зусиль задля реконструкції вже усталених філософських конвенцій (Е. Більсінжер)» [13, 283]. Складність визначення, так, принаймні, здається Б. Капустіну, примушує М. Фуко відмовитися від оперування терміном «насильство» і «розчинити» його в позбавленій якогось нормативного виміру концепції влади як «дисциплінування» та «нормалізації» [13, 304–305].

Серед інших Б. Капустін аналізує лінгвістичний підхід до проблеми П. Рікьора, який намагався розрізнити насильство та інформацію в мові. Подібні способи визначення насильства використовують і інші автори [4]. Але цей підхід має серйозну опозицію в філософії. Т. Адорно в результаті інтерпретації духу та сенсу гегелівської філософії, утворює формулу «думка—праця—насильство». А Л. Вітгенштейн та Р. Нозік, продовжуючи це міркування, приходять до висновку, що будь-яка логічна аргументація є, кінець кінцем, насильницькою, бо примушує під тиском раціональних аргументів прийняти точку зору, яку ми відхиляли до того. Яскраві, на думку деяких дослідників, приклади такого «систематичного насильства над співрозмовниками» являють бесіди Сократа, змальовані у ранніх діалогах Платона.

Далі Б. Капустін присвячує багато уваги розгляду та критиці визначення англійського філософа Джона Кіна: «Насильство краще розуміти як небажаний фізичний вплив груп (людей) та/або індивідів на тіла інших, які в результаті цього зазнають наслідків, які варіюють від шоку, синців, подряпин до каліцтв, навіть смерті. Насильство — акт, що виражає стосунки, в яких об’єкт насильства недобровільно третирується не в якості суб’єкта, чия “іншість” визнається та шанується, а лише як річ, яка потенційно заслуговує того, щоб йому заподіяти шкоду або навіть ліквідували» [13, 284–285]. Погоджуючись з Б. Капустіним, що Д. Кін звужує поняття насильства, зводячи його до суто фізичного впливу, зосередимо увагу на іншому аспекті критики. Дослідника не влаштовує спрямованість впливу проти «бажань» жертви насильства, він вважає, що не бажання, а воля та розум мають дискримінуватися у випадках, які вважати-муться насильством.

«Розум, представлений як гегелівський “об’єктивний дух”, тобто як раціональна організація життя людей у суспільстві, є пригнічення (*подавление*) насильства — злочинів, необґрунтованих замірів, хаосу, який несе неприборкана стихія приватних егоїзмів. Філософія як артикуляція Розуму ладна явити теорію його розвитку та побудови, тобто того, як відбувається придушення насильства. Але в цій теорії придушення насильство буде завжди чимось таким, що витісняється та вислизає» [13, 284]. Щоб вловити цей феномен, Жак Деріда вигадав вдалий, за думкою Капустіна, вираз: «конституююче Інше». Йдеться про поняття, певною мірою опозиційне й корелятивне до того, що визначаєть-

ся. Щодо насильства, як це тлумачить Капустін, таким поняттям виступає Розум. «Без пригнічуваного насильства саме існування Розуму не виправдане і незрозуміле, і в цьому сенсі Розум залежить від насильства та конститується ним» [13, 318].

Дозволимо собі не погодитися з дослідником і, посилаючись на наведені нижче підходи до насильства (П. Бурдье, Й. Гальтунга та ін.), стверджувати, що таке уявлення про насильство дуже звужує межі цього феномена, як він представлений у соціальному житті і у сфері права. Приклади, що наводяться Б. Капустіним у книзі, і дискусія з ним під час Міжнародної наукової конференції в Алматі (липень 2005 р.) виявили, що згідно з таким розумінням насильства, воно не може мати місця, наприклад, по відношенню до дітей, бо діти не наділені Розумом в «гегелівському» його розумінні. І, зважаючи на правовий аспект проблеми, такий підхід ставить під сумнів необхідність «захисту дітей від насильства» і прийняття відповідних законів.

Але ґрунтовний і масштабний аналіз «насильства» Б. Капустіним заслуговує на окреме звернення до його книги. У цій статті ми лише наведемо ще один «деконструктивістський» по відношенню до можливостей визначення насильства, але евристичний аспект його підходу до проблеми. Йдеться про розрізнення насильства як факту і моральної його оцінки. Російський вчений дуже слушно зауважує, що зведення насильства до порушення моралі, а подібних визначень він наводить декілька, нічого не відкриває в природі насильства. Наприклад, «американський філософ Бернард Герт так відповідає на питання «Що таке насильство?»: Це порушення заповідей Декалогу (особливо перших трьох)» [13, 295] (скоріше за все йшлося про інші за нумерацією заповіді Мойсея. — Д. К.)

Такі визначення згідно з Б. Капустіним є бездоганними, бо абсолютно беззмістовні. «Насильство не посідає нічого, чого би не було в моралі, а лише наділяє його зворотним знаком. Обертання в порожнечі досягає апогею, коли з'ясовується, що і в моралі немає ніякого змісту. Бо сама мораль — це є форма думки. Який може бути зміст в «золотому правилі» до тих пір, поки воно не застосоване до чогось?» [13, 295]. Капустін відзначає, що подібні визначення називають паразитичними. До цього ж типу належать і ті дефініції, які протиставляють насильство законові. Наприклад: «не санкціоноване законом використання сили» [13, 295], так пише інший американський філософ Роберт Пол Волф. А відтак, зведення насильства до аморального чи протизаконного застосування сили є таким, що лишає проблему визначення невирішеною, бо саме правове тлумачення насильства вже ґрунтується на немов би внутрішньо притаманній насильству аморальності чи протизаконності.

Говорячи про сучасні філософські концепції, слід відзначити види насильства, які почали досліджуватися лише в останні десятиліття, в першу чергу до них можна віднести структурне та символічне насильство.

Структурним називається включене у соціальну систему насильство, яке виявляє себе у нерівному розподілі влади і, як результат, у нерівних можливостях. Воно виступає засобом, який використовує влада задля режимів перешко-

ди індивідам та групам повністю реалізувати свій потенціал. Автор даної концепції, Йоган Гальтунг, зазначав, що таке «насильство» синонімічне соціальній несправедливості. Згідно з П. Бурд'є [2], суспільство являє собою сукупність стосунків (відносин), які утворюють «поля», що відповідають різним типам влади. За його думкою неможлива редукція одного поля до іншого. Одним з центральних понять його теорії є *Habitus*, структуровані соціальні стосунки, сукупність схем інтеграції та інтеріоризації різних полів, система сталих групових та індивідуальних настанов, орієнтацій, які функціонують як матриці сприйняття та способів діяння. *Habitus*, структуруючи сприйняття, мислення, та поведінку, відтворює соціально-культурні правила, «стилі життя» різних соціальних груп. Будь-яка влада тримається не тільки за рахунок прямого насильства, а здебільшого через визнання її легітимності. Таким чином влада здійснює «символічне насильство», нав'язуючи свою систему значень, ієрархію цінностей, які набувають «природного» характеру.

Намагання знайти нові інтерпретації феномена насильства тривають, наприклад, Ж. Бодрійяр відносить всі раніше визначені види до так званого експлозивного насильства, а надбанням сучасності, на його думку, виступає «імпульсивне насильство» [1, 117–127].

А отже ми ще раз бачимо, що філософська інтерпретація аналізованого поняття передбачає конотації, які не відповідають базовому тлумаченню та «стигматизації» насильства у праві.

Аналізуючи феномен насильства з точки зору можливого подальшого розвитку уявлень про нього, доцільно звернутись до визначення насильства у Словнику з прав людини, яке, на наш погляд, дає один з варіантів осягнення перспектив майбутнього розуміння насильства. «Насильство — це демонстрація сили для надання впливу або знищення. Воно може бути зображено як декілька концентричних кіл із чітким «ядром» у центрі і розмитих по краях:

1. Ядром можна вважати пряме фізичне насильство, заподіяне людям.
2. Опускаючи обмеження «фізичне», ми можемо включити «психологічне насильство», ментицид, зловмисні маніпуляції і т.п.
3. Опускаючи обмеження «пряме», ми можемо включити непрямі форми насильства.
4. Опускаючи обмеження «людей», ми можемо включити інших живих істот: насильство, жорстокість до тварин.
5. Опускаючи обмеження «організмів», ми можемо включити екоцид, насильство стосовно навколишнього середовища.

І так далі, опускаючи усе більше обмежень, ми можемо розширити поняття насильства, включивши в нього:

1. Насильство стосовно структур, систем, ідеологій і т.п.
2. Насильство стосовно самооцінки, гідності, незалежності і т.п.
3. Оформлене соціальне насильство або «соціальна зіпсованість», що означає зменшення життєздатності або індивідуальної придатності в силу традицій, звичаїв, обрядів населення.
4. Інституціональне насильство.

5. Структурне насильство» [27].

У цьому визначенні підкреслюється дуже важливий, на наш погляд, момент: динаміка історичного розгортання-усвідомлення насильства, яке призводить у тому числі й до розширення кола визнаних жертв насильства, яке було до певного часу обмежене лише людьми. І цей аспект інтерпретаційного переосмислення вже знаходить відображення в правотворчій практиці.

Евристичним може бути також розгляд насильства як особливого аспекту комунікативного акту. Слід зазначити, що в певному секторі діянь чи ситуацій, у яких ми можемо зафіксувати насильницьку складову, розуміння події комунікантами може збігатися, але цей збіг лише окреслює консенсусний відрізок насильства. А поза межами цього відрізка, але так би мовити на прямій «насильства» ми знаходимо добровільно обраний примус, свідоме чи неусвідомлене делегування певної частини свободи, когнітивний дисонанс волі та бажань або різних мотивів, прагнення до протиборства з іншою силою. Ускладнене цими конотаціями явище не може бути однозначно трактованим ані з точки зору моралі, ані з позиції права. Ставлення до «іншого» в комунікації може розглядатися лише як один елемент комунікативної стратегії або комунікативного акту. І стратегія і акт передбачають багато разів відображене у дзеркалі «іншого» ставлення до нього «я» і усвідомлення цього ставлення з боку «я». Така безкінечність має свої точки фіксації, які і повинні бути розглянуті як конкретні ситуації і слугувати для визначення правового статусу стосунків між комунікантами. Ці ситуації можуть підпадати під урегульовані законом випадки, а можуть створювати нові «кейси», які вимагають новацій у законодавстві.

Сама проблематика «насильства», як ми намагалися показати, приховує багато підводних каменів, зіткнення з якими буде призводити до поглиблення правового розуміння поняття та уточнення законодавчих актів.

Проблема подолання насильства в суспільстві, справедливого покарання за злочинне насильство, захисту від насильства, в тому числі дітей, має вирішуватися на шляху теоретичного — правознавчого, філософського, психологічного, соціологічного — осмислення насильства та пов'язаних понять, наприклад «культ насильства». Дуже важливим є прояснення моральної чи аморальної складової насильства, відокремлення розуміння насильства як факту від морального засудження будь-якого насильства.

Ми бачимо три шляхи можливого узгодження філософського розуміння насильства та необхідності правового визначення терміна. Перший — відмовитися від криміналізації насильства як такого, а вважати його обтяжуючою обставиною. Тут мається на увазі лише фізичне насильство, яке в такому випадку дорівнює застосуванню сили.

Другий: чітко розрізнити легітимне і нелегітимне насильство. Задля цього необхідно буде вирішити проблему суб'єкта та об'єкта насильства, класифікувати види насильства і визначитися з тим, на що спрямоване насильство: на будь-яку шкоду, протидію волі чи бажанням жертви. Важливо окремо визначити легітимне насильство, зазначити суб'єктів права, які можуть бути наділе-

ними правом на насильство: держава, батьки, вихователі, інші, і чітко встановити межі припустимого легітимізованого насильства.

Третій: усвідомлюючи динаміку розуміння насильства, представлену, наприклад, у визначенні Словника з прав людини [27], намагатися пристосувати законодавство до розширення кола суб'єктів, жертв та видів насильства.

Перший варіант корелює зі ставленням до насильства у Кримінальному кодексі і деяких згаданих законах, але приймаючи його, треба відмовитися від поняття «психічного насильства» та переглянути «Закон про захист від насильства в сім'ї», у якому, нагадаємо, йдеться також і про економічне та інші види насильства.

Щодо другого варіанта, на нашу думку, кращим вирішенням проблеми спрямованості насильства є протидія бажанням, тобто визначення Д. Кіна, в якому фігурує «небажаний вплив». Це дозволяє мати більш чіткі критерії для встановлення чи мало насильство місце в певному випадку.

Третій шлях є більш складним і заплутаним, але він дозволить поступово узгоджувати філософські новації у тлумаченні даного поняття з правовим його статусом.

Література

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. — К.: Основи, 2004.
2. Бурдье П. Социальное пространство и символическая власть // www.bclintellectuals.com/library/book.php?id=171
3. Врублевська П. Насильство та жорстоке ставлення до дитини — вплив на формування особистості // Вісник представництва Everchild в Україні. — 2003. — Вип. 2.
4. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала поспасения // Вопросы философии. — 1992. — № 3.
5. Джавадов Ф.М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1985.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. — М., 1996.
7. Жмуров Д. В. Насилие (агрессия) и литература // www.prosto.ru/pubn_p.html
8. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (Відомості Верховної Ради (ВВР). 2003. № 25) // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15
9. Закон України «Про охорону дитинства» // www.youthlib.kiev.ua/vlada15.html
10. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // winrock.kiev.ua/DOS/En/base/docs/dvlaw.pdf
11. Ивапова В. В. Преступное насилие: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮИ МВД РФ, Книж. мир, 2002.
12. Ильин И. А. О сопротивлении злу силою // Собрание сочинений: В 10 т. — М., 1995. — Т. 5.
13. Капустин Б. Г. Моральный выбор в политике. — М., 2004.
14. Кримінальний кодекс України станом на 15 листопада 1997 р. — К., 1998.
15. Лазоренко О. В., Барков В. Ю. Гуманізація ідеології безпеки — стратегічна вимога сучасності // Стратегічна папорама: Щокв. наук.-практ. журн. Ради Нац. безпеки і оборони. — К., 1999. — № 4.
16. [Насилие как феномен социальной организации. Опыт теоретико-методологического анализа] // bankrabort.com/work/work_41205.html?similar=1
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврошока. — К.: Атіка, 2003.
18. Орешкина Т. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключющее преступность деяния // Уголовное право. — 2000. — № 3.
19. Платон. Государство // Сочинения: В 4 т. — М., 1994. — Т. 3, ч. 1.
20. Поляков А. В. Проблемы общей теории права // law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1136936

21. Попов Д. В. К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий принуждение и насилие. — Уфа, 2004.
22. Радбрух Г. Философия права: Учеб. пособие для вузов. — М.: Междунар. отношения, 2004.
23. Рикёр П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. — 1996. — № 4.
24. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность («Contingency, Irony and Solidarity». Cambridge, Mass., 1989) // psylib.org.ua/books/gritz01/sluchajnost'_ironija_i_solidarnost'_rorti.htm
25. Сердюк Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. — М.: Юрлитинформ, 2002.
26. Сливка С. Філософія насильства свободної волі у позитивному праві. Роль ОБС у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві. — 2000
27. Словарь по правам человека //www.hro.org/editions/glossary/13/violence.htm
28. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 1999.
29. Харківський центр жіночих досліджень. Індикатори, які дозволяють визначити факти психологічного насильства в сім'ї щодо дітей //kews.kharkov.ua/soe_art01.html
30. Честнов И. Л. Право как диалог: К формированию новой онтологии правовой реальности. — С.Пб., 2000.
31. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001.
32. Юридична енциклопедія: В 6 т. — К., 2003. — Т. 4.

УДК 340(520):316.752

А. С. Поляков

ЯПОНСКОЕ ПРАВО: АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Правовые системы многих стран Азии не обладают той степенью единства, которая свойственна западным правовым семьям. Однако у них много общего по существу и форме, все они основываются на концепциях, отличающихся от тех, которые господствуют в западных странах. Конечно, все эти правовые системы в какой-то мере заимствуют западные идеи, но в значительной мере остаются верны взглядам, в которых право понимается совсем иначе и не призвано выполнять те же функции, что в западных странах. Считается, что принципы, которыми руководствуются страны Востока, бывают двух видов:

1. Признаётся большая ценность права, но само право понимается иначе, чем на Западе, имеет место переплетение права и религии.

2. Отбрасывается сама идея права и утверждается, что общественные отношения должны регламентироваться иным путём.

Настоящая статья посвящена рассмотрению базовых аксиологических аспектов японского права.

Буквально все стороны жизни японского общества своеобразны и неповторимы: философские взгляды, религия, длительная изолированность от всего мира, высокая эстетическая культура, симбиоз средневековой самурайской морали с современной деловитостью; удивительное трудолюбие, верность семейным традициям, глубокое чувство патриотизма и любовь к родине. Новое в Японии тесно переплетено со старым, иностранное — с национальным.